140125

[92 (Сковорода): 14]

ВОЛОДИМИР БІЛИЙ
Г.С.СКОВОРОДА
ЖИТТЯ Й ЛАУКА

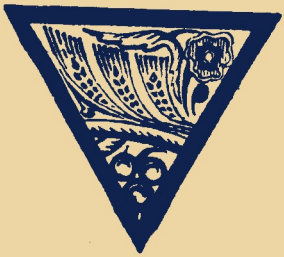

[92 (Сковорода): 14]

ВОЛОДИМИР БІЛИЙ

Харьковская Центральн. Государствен. Библиотека
Школа В. Г. Короленко
с ст. в 1886 г.

Г. С. СКОВОРОДА.

ЖИТТЯ й НАУКА.

156646

ХАРЬКОВСКАЯ
ОБЩЕСТВЕННАЯ БИБЛИОТЕКА
20 ОКТ. 1924
№ 140125.

Київ—1924

ДРУКАРНЯ
Військ.-Редакційн. Ради УВО
Київ, вулиця Боровського, 40
Зам. № 1571—1000.
Д. У. Д. № 2169.

Тему цю автор розробляв давно й готував до 1922 року—ювилею Сковороди. Але об'єктивні умови не дозволили книжки випустити тоді ж.

Зараз ця брошюра являє витяг з тої роботи в форм переказу життєпису та популярного викладу философії Сковороди. Повної праці, знов таки, з незалежних від автора причин, видрукувати поки що не можна.

Друкуючи цей витяг, автор скоротив III-й розділ, маючи на увазі прекрасну статтю Яворського, який дотепно звязав философьску систему Сковороди з економикою того часу.

Зрештою, «не дивуйся, чительнику,... тим помилкам, котрии ся в той книге знайдут; бо тая книга такого часу робилася, в котрий больш есьмо от смерти утекали, нежели на книгу тую поглядали» [1]).

---

[1]) Галятовський. «Ключ разумення».

Харьковская Центральная

I.

Року 1794-95 ученик Сковороди—М. І. Ковалінський написав «в древнем вкусе» «Жизнь Григория Сковороди»—біографію свого вчителя й друга.

З цього твору ми й маємо переважну кількість біографичних відомостів про Сковороду.

Правдиво один з дослідувачів[1]) взиває Ковалінського «Платоном» що до Сковороди: завдяки цьому Платонові, який хоч і писав «в древнем вкусе», як сам висловлюється, писав «стілізовану правду», як висловився той же дослідувач[2]), ми маємо все-таки життєпис философа «з перших рук», безпосередньо від його любимого вченика. Справді—Ковалінський писав не біографию, а скоріш «житіе» людини, яку він сам рахував святою, в усякім разі, значно вищою за других людей. Як той старовинний складач святоотецьких «житій», він пригадував, вишукував всі більш-менш значні факти з життя й діяльности философа; може приймав на віру, не сміючи сумніватися, всі ті оповідання, про Сковороду, що так були росповсюджені за його життя, заводив їх у свое «житіе» не з тим, щоб оповістити непровіреного факта, а щиро в нього вірючи. Він писав сторінку у Патерик, він писав так, ніби малював яку ікону.

Народня пам'ять майже забула Сковороду; де кілька оповідань чи анекдотів про Сковороду, або знаменита псальма, що без ім'я автора до наших днів зберіглася, в рахунок не йдуть. Проте, прийшлось колись і мені почути про Сковороду «из уст народа», але те, що я чув, теж нічим не потішило: бо та людина, селянин з Лубенщини, що хотіла мені «багацько про свого діда Сковороду про-

---

[1]) В. П. Петров Література про Сковороду—«Книгарь». 1920.
[2]) В. П. Петров. Op. cit.

писать» гадала, що після невідомого йому якогось Сковороди залишилося майно, а я—адвокат, що розшукує родичів небіжчика. Таким чином, він був незадоволений тією спадщиною, що Сковорода залишив, а я—його оповіданнями.

Як пише Ковалінський, Григорій Сковорода народився в с. Чорнухах, тепер Лохвицького повіту на Полтавщині року 1722, в родині малоземельного козака. Нічого цей біограф не говорить про дитячі роки майбутнього философа, він обходиться шаблоновими фразами про дитинство таких людей: рано вивчився грамоти, любив бувати в церкві, співав там, то що.

Але треба гадати, що, мабуть, вже за дитинства у хлопця вироблялася спокійна та роздумлива вдача. Як і всі сільські хлопчаки, певне, користувався він повнісінькою, до часу, волею—і ніхто йому не міг завважати блукати там, де йому схочеться. Словом, дитинство його, певне, було звичайним дитинством сільського хлопця. Кажуть, ніби то змалку любив співи й музику. Не диво: всякий селянин любить те й друге, мало не всякий селянин співає, а дуже часто—грає. Як попав малий Грицько до школи, мабуть, «до пьяного дяка в науку»—не знаємо. Певне, як і всі діти козацькі того часу: батько поєднався відносно «мзди» з дяком, а може дяк вже мав сталу таксу—і хлопець почав вивчати азів, щоб потім досягти вершків премудрости—часословця та псалтиря.

Чи те, що йому легко далася ця дячківська наука, чи хто підохотив батька Грицькового—тільки робиться так, що згодом Сковорода попав до Київа, у «спудеї» академії. М. І. Петров[1]) гадає, що це було року 1738 або ж 1739, себ то, коли хлопцеві було 16-17 років.

Попав Сковорода в інтересне, для нього нове, оточення. Це була знаменита на ті часи Київська академія з своїм знаменитим студенством, що дошукувалося «почала всякого почала», а як би це не вдалося, то в крайньому

---

[1]) Н. И. Петров. Первый (малороссийский) период жизни и научно-философского развития Г. С. Сковороды. Труды Киевск. Дух. Академії. 1902, т. 12.

разі, готовим пошукати иншої долі, на другій ділянці, хоча б і на тій Січі, куди дорога була добре відома ще дідам їхнім.

Знову, як прийшлося Сковороді в академії—знаємо мало. Певне, вступив він до молодшого классу—«фари». І тут, в академії вже не те, що псалтир чи часоловець: тут вже треба було зазнати ще й «инфими», «граматики», «синтаксими», «піїтики», «риторики», «философії» і аж тоді дійти до «богословії»—вінця в сеї премудрости. Тут то було новини! Не дурно ж ріжні класи мали свої герби: «риторика» сімволізувалася колодою, яку обрубує майстер і з неї потроху виходить фиґура «спудея»; «философія» малювала себе воротом, що спуска у колодязь пусте відро й підніма разом повне, а «богословія» сягнула й далі: орел, що летить прямо до сонця, мусів представляти цей клас.

Нова була для Сковороди наука, новими були для нього й товариші. За тих часів академія ще не була школою для попенят. Попівські діти складали коло третини всіх «спудеїв», що в більшости належали до старшини козацької, або до люду, «посполитого». Бували тут і чужоземці.

Сковорода попав до академії як раз на той час, коли там проводилися реформи, що їх почав був Феофан Прокопович. Знайомий безпосередньо з класицізмом, він почав заводити його і в академії. На ті часи заведено було викладання навіть і нових мов. До року 1741 Сковорода, певне, встиг втягнутися до академичного життя з усіма його прикрасами, коли його було взято до царських хорів. У тодішніх царів була пристрасть до гарних хорів. Україна здебільшого постачала таких співаків. Спеціяльні чиновники їздили й набірали хлопців до царського хору; попасти туди рахувалося не аби-якою честю; багато старшини, ласої до всяких вигідних «ваканцій» і «фортуни» мріяли про це для своїх дітей. Певне, Сковорода мав «добру гортань», коли попав до тих хорів.

Як жилося Сковороді у хорі цариці Лисавети «любительницы музыки и Малоросии», краще мовити—Розумовського—нам невідомо. Співав Сковорода там до відставки, яку він отримав року 1744. В нагороду за співи у царициних хорах дали йому чин «придворного уставщика».

Цього ж року він повертається до академії продовжувати свою науку. Говорять, що Сковорода захопився вченням і зрештого зробив великі успіхи. Ковалинський пише, що Сковороду перестала задовольняти академична мудрість, і він ніби то став шукати способа перебратися закордон до тамошньої школи. Такий випадок йому трапився: до Угорщини їхав генерал Вишнєвський, для того ,щоб познайомитися з виноробством та закупити вина для царського двору. Цьому Вишнєвському потрібний був дячок для православної церкви в Офені; Сковорода й пішов за такого дячка. Було це року 1750-го.

Але другий біоґраф, Гесс-де-Кальве [1]) говорить про це трохи инакше. Ніби то Сковорода, звернувши на себе увагу академичного начальства й професури, як здатний студент, одержав предложения постригтися в ченці. Це тод був звичайний метод підготовки майбутніх вчених та ієрархів. Сковорода почав був одмовлятися, але його не залишали в покої. Тоді він пішов начеб-то на хитрощі: змінив голоса, почав запинатися, взагалі прикинувся дурником. Тоді його просто вигнато з академії.

Чи вірити такій версії? Ковалінський краще од Гесс-де-Кальве знав Сковороду; як би таке трапилося, то навряд чи мовчав Ковалінський у своєму «житії». Крім того, Ковалінський усюди в своєму «жити» підкреслює ненависть Сковороди до чернецтва. Як що Сковорода й одмовлявся від чернецтва, то, певне, теж тому, що не любив його. Значить, і тоді б Ковалінський не проминув би зайвого факту, щоб довести нелюбов Сковороди до манахів.

До того треба прийняти на увагу ще й те міркування що Сковорода, звичайно, не був знайомий персонально з Вишнєвським; останній, беручи його за дячка до закордонної церкви, неодмінно звернувся б за рекомендацією до Академії, де Сковорода вчився. Чи дала б академія позітивну рекомендацію, як би Сковорода був «придуркуватий»? Навряд. Оці всі викладені міркування примушують обережно віднестися до звістки про юродство Григорія Сковороди.

---

[1]) Укр. Вестник –1817; IV.

Так чи инак, а року 1750 попадає Сковорода за кордон на 28 році свого життя.

Академія дала йому знайомство з класичними мовами— грецькою і особливо латинською. Латиною Сковорода володів дуже добре, навіть писав вірші. У відомого на ті часи Георгія Кониського Сковорода вчився піїтиці й философії. З философських наук Сковорода слухав логику, метафизику й етику. Кониський на своїх лекціях вчив, що мета философії—«блаженное человеческое житие». Ця думка мала вплив на Сковороду; потім він часто розвивав цей постулат.

В академії викладалися тоді й нові мови; одним словом кажучи, Сковорода мав підготовку досить високу.

Опинившися за кордоном Сковорода, по українському звичаю, пускається у мандри. Бувшому студентові академії не вдивовижу було опинитися закордоном. Історія Київськоі академії багацько зна таких прикладів, коли студент їхав для закінчення освіти, за кордон, щоб познайомитися ближче з науками. Але певне, мало хто з студентів попадав туди таким оригинальним звичаєм, як Сковорода.

Сковорода мандрував, головним чином, по Угорщині. Гесс-де-Кальве [1]) говорить ще й про Німеччину та Італію Сам Сковорода, правда, декількома словами згадує тільки про «любезную Унгарию», тому відомости про Німеччину та Італію, мабудь—є міф, так само, як і оповідання про знайомство Сковороди з Кантом [2]) є цілковитою легендою. Та і у Венграх було чого подивитися!

На жаль, ніяких данних про Сковороду—мандрівника за кордон, ми не знаємо. Не знаємо ми, яким родом жив Сковорода у чужому краї.

Домандрувавшись до «тоски по родине», Сковорода повертає до дому р. 1753, у свої рідні Чорнухи. Ковалінський говорить, що Сковорода в ці часи був багатий на знання, але дуже бідний на матеріальні кошти. «Без одежды, но не

---

[1]) Укр. Вістник, 1817, IV.

[2]) Стеллецький. Странствующий Укр. философ Г. С. Сковорода. Киев, 1894.

без надежды» Сковорода ходить по своїх знайомих, товаришах, шукаючи будь-якої роботи.

Таким побитом узнав він, що в Переясловській семинарії є вільна посада вчителя поезії. Він удався до Переясловського єпископа Івана Козловича, а не Никодима Сребницького, як помиляється Ковалинський [1]), і тогож таки 1753 року, на 31 годі свого життя Сковорода робиться вчителем. Це як раз був той час, що Сковорода почав формуватися, як философ. Коло цього часу, як він сам каже, библія робиться улюбленою його книжкою, він пильно її починає вивчати.

Ретельно прийнявся Сковорода за виконання вчительських обов'язків. Він навіть написав «Разсуждение о поезии и руководство к искусству оной для Переяславской семинарии»—твір, якій не дійшов до нас, чи може ще досі не знайдений. По Ковалінському ніби то це «руководство» й спричинилося до контрверзи між Сковородою й єпископом Переяславським: єпископові не понаравилася книжка Сковороди. Де хто [2]) говорить, що у викладі «поезії» Сковорода дотримувався Ломоносова, а не Полоцького; це було йому зауважено. Як що це справді так, то Сковорода випередив на кілька десятків років свого товариша, митрополіта Самуїла Миславського, який за свого ректорства в академії Київській наказував професорам вчити студентів «по правилам господина Ломоносова».

Чи так, чи инак, Сковороді було зауважено, що його «Руководство» не може бути курсом для семинарії. Сковорода подає цілого доклада, де виправдує свій курс та уразливо додає по адресі єпископа: «Alia res sceptrum, alia plectrum». Одне—єпископський жезл, а друге—сопілка т. є. муза.

Як що Сковорода добре знав латинські прислів'я, то єпископ був знаючий у славянських текстах: «не живяше посреде дому моего творяй гординю»—оттака резолюція зробила кінець вчителюванню Сковороди в Переяславі, або

---

[1]) Див. Н. И. Петров, Op. cit.
[2]) Снегирев. Отеч. записки, 1823, ч. XVI

як стисло передає Ковалинський—«по сему изгнан был Сковорода из училища Переяславского не с честию».

Материяльне становище безробітнього вчителя було кепське. Ковалінський подає нам опис «движимого и недвижимого» Сковороди: «две худые рубашки, один камлотный кафтан, одни башмаки, одни гарусные черные чулки». Знову «перебування», «пустыножительство» у знайомих.

Але ось багатий поміщик, «гербовий вельможа», Степан Тамара, шукає вчителя для свого сина, панича Василя. Сковороді не пощастило на посаді офіціяльного вчителя; він береться за приватню педагогичну діяльність у тогож таки поміщика Степана Тамари.

Обов'язки домашнього вчителя того часу були дуже ріжноманітні. Незакінчивші через «безодню премудрости» шкіл бурсаки радо займали такі посади, більш вигідні, ніж відоме «мандрування» на ті часи.

Виконували ці обов'язки частенько й люде, що дуже мало спільного мали з педагогичною діяльністю. Але й ті й другі мусіли потурати примхам своїх принціпалів, иноді дуже винахідливих. Так, ми знаємо сумну пригоду сучасника Сковороди, домашнього вчителя Павловського, що попавсь був до якогось поміщика й так звик до родини, що після закінчення своєї праці залишився у них. Йому доручають иноді де-які справи, які він виконує з-за приязні, а потім наказують бути прикащиком, далі ще й збіраються одружити його з якоюсь кріпачкою. Бідолаха Павловський починає ставати гопки, але поміщик об'явля йому, що тепер він його «кріпостна душа» бо при ревизії він «шутки ради» записаний за ним, за поміщиком. І хоча через якийсь час Павловському пощастило довести, що він не кріпак, а записаний у кріпаки самоправно, тім не менш зазнав він меду від панського жарту [1]). Хазяйновиті поміщики частенько лобили з благородною професією педагога з'єднувати й другі заняття: так ми знаємо, що якийся німецький підданець Фридрих Лот [2]) зімою мусів вчити німецької мови,

[1]) Данилевський. «Харьковские Народные школы».
[2]) Данилевський, ib.

граматики й арихметики дітей поміщика і крім того ще «доставлять им всякое благонравие», а літом, підчас канікулів, Лот обов'язаний завести теплиці, оранжереї й т. п. Це вже було р. 1806, тобто через 12 років по смерти Сковороди. Раніш, мабудь, вчителеві приходилося бути ще більш ріжнобічно розвиненим.

Важко було Сковороді при таких поглядах на вчителя виконувати свої обов'язки у Тамари. Сам Тамара навіть не говорив з своїм наймитом-вчителем. Але було підписано контракта і Сковорода мусів коритися гіркій долі вчителя у багатого пана, який боявся скомпрометувати себе розмовами з вчителем, та до того ще й таким убогим.

Отже випадок допоміг Сковороді. Сковорода, який звичайно не мав спеціяльних годин для навчання панича, а вчив його підчас то читання, то гулянки, то розмови, раз задав якесь питання своєму високородному ученикові. Той одповідав невпопад, і вчитель, що так любив фиґуральну мову, заявив йому, що так може відповідати лише свиняча голова.

Цього було досить для пишних панів і через настирливість самої панії, Сковороду було вигнано негайно, чуть не в той же самий день. Знову Сковорода без притулку й без роботи. Це було року 1754.

Сковорода мандрує до свого знайомого, Переяславського сотника Сохи-Конаровського, як гадає Петров [1]), де зустрічає вчителя риторики в Київі, Володимира Каліґрафа. Останній їхав до Москви професором богословия. До нього пристає й Сковорода. В Троїцькій лаврі, де спинилися мандрівники, Сковорода приятелює з намісником лаврським, Кирилом Ляшевецьким. Кирило вмовляє Сковороду залишиться в Лаврі й взятися за наукову працю. Але Сковороду потягло до батьківщини й р. 1755 Сковорода знову в Переяславі.

Про те, що Сковорода повернувся до Переяслава, каже Ковалінський, прознав пан Тамара, який зумів оцінити вчителя і з'явився знову до Сковороди з предложенням поновити контракта. Сковорода одмовлявся, хоч як не настоював

---

[1]) Петров. lib. cit,

Тамара. Зрештою, Сковороду якоюсь штукою привезли до Тамари, після чого, Сковорода згодився, але виговорив собі право покинути, коли захоче. Відношення панів до нього вже було не таке. У Тамари ще була до того добра бібліотека. Сковорода мав змогу зайнятися і з библією, навіть почав писати вірші, що потім склали збірник «Сад божественных песен». Віршем Сковорода володіти навчився ще в академії.

Він писав легко навіть латинські вірші і, ще будучи студентом, написав якусь «трагедо-комедию» що до нас не дійшла.

Вільний від усякого матеріяльного клопоту, Сковорода робить багацько над собою. Він виробляє тут свої звички, якими від потім одзначався: вегетарьянство, молитви по ночах; він чує якесь натхнення, якусь таємну силу—«кураж», як він говорить. Але прийшов той час, коли виховання молодого Тамари скінчилося. Як раз тоді викликав Сковороду до себе бувший ігумен Переяславського манастиря Гервасій Якубович, що був призначений за архимандрита при Білгородському єпископі Іосафі Миткевичеві. Сковорода мандрує до Білгорода й одержує там призначення на вчителя до Харьковської школи.

Трапилося це року 1759. Канікули Сковорода проводить в Білгороді и приятелює навіть і з єпископом Миткевичем. В результаті останній через Якубовича вмовляє Сковороду постригтися. Сковорода тоді кидає й школу й єпископа і уходить в село Старицю, Білгородського повіту. Це було десь 1760—1761 року. Єпископ знову старається привернути Сковороду до себе. В р.р. 1763—64 Сковорода займає посаду вчителя у Харькові ж. В цей час трапилася зустріч біографа Сковороди й ученика—Ковалінського з своїм вчителем. Не мала ріжниця була між віком учителя й ученика—Сковороді було 39 років, а Ковалінський був молодим юнаком.

Отже між ними була велика приязнь. Наука Сковороди, його моральні правила, його відношення до попівства й офіціяльної церкви здавалися крайніми, дуже лівими, юнакові Ковалінському; це було й інтересно й лякало разом з

тим. Ковалінський каже, що його старалися одбити від Сковороди, радили не слухати його, алеж коли він побачив дивний сон, то вирішив, що наука Сковороди правдива й її треба слухати.

З того часу приязнь збільшується. Сковорода починає займатися з Ковалінським окремо. Вони вивчають класиків—Плутарха, Филона Єврейського, Цицерона, Горація, Лукіяна; вивчали й отців церкви—Климента Олександрійського, Оригена, Нила, Дениса Ареопагита, Максима Ісповідника. Це все було «коньком» Сковороди; класиків він знав путньо й у своїх творах він цітував до 40 авторів. Але особливо звертав Сковорода увагу на вивчення Библії, тлумачучи її Ковалінському по свойому. Разом з тим Сковорода звертав увагу й на виховання свого ученика: так, коли він дізнався що юнак Ковалінський боїться мертвих, то став призвичаювати його одвідувати кладовище одному, або залишав його самого там, а сам уходив у сусідній гай і грав там на флейті, мовляв, слухати музику здаля краще.

Рік 1763 приніс новини для Сковороди. Вмер його патрон—Іосаф Миктевич, єпископ. Заступник його зизом дивився на ориґинального професора колеґіуму й Сковорода, не бажаючи зносити підозрілости начальства, кинув своє вчителювання р. 1764.

Тогож року вкупі з своїм учеником і приятелем, Коваліньским, Сковорода мандрує до Київа. Цей подорож, здається, входив в педаґоґичний програм Сковороди. Він показував своєму учневі історичні пам'ятки Київа, водив його по церквах, манастирях і т. и. У Лаврі Сковорода радив своєму ученикові наслідувати життю не живих подвижників лаврських, а мертвих. Частенько в Київі зустрічав Сковорода своїх товаришів по школі. Вони радили йому припинити свої мандри, постригтися у ченці. Тоді йому буде рівна дорога; безперечно, він буде одним з стовпів церковних.—Сковорода відмовився, та ще й додав: «умножать собой столпотворения не намерен». Разом з тим де які ченці лаврські охоче слухали Сковороду й поділяли його погляди.

В жовтні тогож 1764 р. Сковорода повертається знову до Харькова. Оповідають про те, як він в цей час

зазнайомився з губернатором харьківським—Щербиніним. Сковорода сидів на вулиці й грав у сопілку, а губернатор їхав мимо. Побачивши Сковороду, про якого він багацько чув, губернатор послав свого ад'ютанта:—«Его превосходительство просит вас...—Какое превосходительство?—г. Губернатор...—Передайте ему, что мы не знакомы». Здивований ад'ютант побіг. Знову вертається: «Вас просит Евдоким Алексеевич Щербинин...—А, как же, знаю, слышал, слышал»...

Запевняють, що Сковорода приятелював з губернатором на ґрунті спільної пристрасти до музики.

Року 1766 Сковороду було призначено професором «благонравия» в Харьковському Колеґіумі. Мабуть, не могли знайти нікого другого, що звернулися до того, на якого часом зизом позирали. Сковороді по серцю було таке предложення. Він навіть відмовився від платні за роботу.

Адже все це закінчилося першими лекціями, хоча Сковорода підготовився до курсу, навіть написав підручника: «Начальная дверь к христианскому благонравию» (1766). І цей курс, і вступна лекція злякала тих, що про «благонравие» клопоталися. «Весь мир спит, спит глубоко, протянувшись, будто ушиблен,» одрізав Сковорода: «а наставники, пасущие Израиля, не только не пробуживают, но еще поглаживают, глаголюще: спи, не бойся, место хорошее, чего опасаться.» Далі Сковорода запевняв «наставников, посущих Израиля,» що буде такий час, що народ прокинеться. Знову Сковороді дали одставку і на цей раз вже в останнє. З цього часу, з 44 року свого життя, до самої смерти, Сковорода не займав ніякої офіціяльної посади, а присвятив свої останні 28 років життя мандруванню по Україні, плетінню своєї «тканки простонародної», як він взивав свою науку, хоч і викладав її в писаних творах далеко не «простонародньою» мовою.

Перше місце, куди пішов вчитель благонравия у відставці, було село Гужвинське на Харьківщині, де жили його приятелі—Земборські. Тут з'являються його трактати—«Наркисс» [1]) і «Асхань» [2]), що викладають науку Ско-

---

1) По думці акад. Д. Г. Багалія «Наркіс» писаний р. 1766.
2) а «Асхань» 1767.

вороди про самопізнання. З цього часу з'являються й инші философські твори—р. 1772—«Диалог о древнем мире», р. 1775—«Алфавит мира», 1776—«Израильский змий»; 1783—«Брань архистратига Михаила», 1787—«Благодарний Еродий»; року 1791—«Потоп Змиин» [1]).

Поки Сковорода сидів у Земборських та писав свої твори, харьківські «блюстители благонравия» не забули обіцянки Сковороди що до пробудження сплячого народу. Для першого почалу його, Сковороду, оголошують єретиком. а саме маніхеєм. Сковорода почув у своїх Земборських лісах таку штуку й не гаючись прийшов до Харькова. При підходящій обстановці він оголошує апологію. Його обвинувачено в тому, що він не вжива вина й м'яса? Так, але він для здоровля иноді утримується від цього—адже що тут паганого? Чи не краще знати час та міру? Говорите, що «Начальная дверь»—єретицька книжка?—Неправда. Як що там є речі, яких не викладено в других книжках, то це ще нічого не говорить. А єретизм книжки фактично довести не можна.

Після цеї апології Сковорода знову ховається в Гусинці, селі Изюмського повіту там же, на Харьківщині. Там жили брати Сошальські, приятелі. Туда й прямував философ. Під час мандрів нашого филисофа сталася та сама пригода, про яку де-хто росповідає [2]). По дорозі Сковорода натрапив на Валківські хутори й зайшов на пасіку, що належала якомусь Майорові, мешканцеві тих хуторів. Сковорода зустрічається з його дочкою; вчить її грамоти, лічить її, коли вона слабує, а потім, на підставі аксіоми, що був винайшов Пушкин вже після того—«любви все возрасти покорни»—закохується Сковорода в тую саму Олену Майор. Його жде обряд вінчання у церкві, философ героїчно наважився його приняти, але... втікає з під самого шлюбу, з самісінької церкви!

Мені здається що це—анекдот. Тема, чи краще мовити, сюжет оповідання про жениха, що втікає з під самого

[1]) Инші твори свої Сковорода не датує Облік їх див. у Ковалінського.

[2]) Див. Повість Срезневського «Майор».

шлюбу—дуже росповсюджений і тому це вже одне може навести на думку, чи не вигадано це пізніще [1]).

1770 року Сковорода прибув вкупі з Сошальськими до Київа й оселився в Китаєві, у свого родича, манаха Устина. Незвичайна пригода примусила його раптом кинути Київа. Одного разу Сковорода, як говорить Ковалінський, почув сильне бажання виїхати з Київа. Сковорода мав звичку слухати свого передчуття, тим більше, що далі скоїлося вже щось чудесне: Григорий Савич йшов на Поділ, коли одразу йому вчувся страшенний сморід, такий сильний, що він мусів затулити носа. Таку галюцінацію він прийняв за веління «духа» й зараз же кинув Київ.

Ковалінській додає, що через кілька часу у Київі почалася сильна епидемія.

Чим пояснити це?—Або ж це було випадком, або ж це якась патологична гострота чуття неврозної людини.

Тим часом Сковорода опинився в Ахтирці, де оселився в манастирі. Коли він почув про епидемію в Київі, то, по словах Ковалінського, ще більше став довіряти «духові»; «сердце его дотоле почитало бога аки раб; оттоле возлюбили его, аки друг». Сковорода по малу приходить до екзальтації, ло небувалого під'йому духовної своєї сили.

Цієї пригоди Сковорода ніколи не міг забути. Йому здавалося, що це—реальний знак його єдности з «духом», та гармония людини з вічним почалом, до якої Сковорода так щиро прагнув. Звичайно, що сам Сковорода міг пояснити це тільки своєю гармонією з «духом», а не так, як ми пояснюємо цього факта з життя Григорія Савича. Він своєму біографу й другові Ковалінському описує свої почуття так: одного разу в ін, думаючи про цю пригоду підчас гулянки, «почувствовал внутрь себя чрезвичайное движение, которое преисполнило його... силы непонятной». І тоді—«мгновенное излияние некое сладчайшее наполнило душу мою, от которого вся внутренняя моя возгорелась огнем, и, казалось, что в жилах моих пламенное течение кругообращалось. Я начал не ходить, но бегать, аки бы

[1]) Також гада ак. Багалій.

носим некиим восхищением, не чувствуя в себе ни рук, ни ног, но будто бы весь я состоял из огненного состава, носимого в пространстве кругобытия. Весь мир исчез предо мною; одно чувствие любви, благонадежности, спокойствия, вечности, оживляло существование мое. Слезы полились из очей моих ручеями и разлили некую умиленную гармонию во весь состав мой. Я приник в себя, ощутил аки сыновнее любви уверение, и с того часа посвятил себя на сыновнее повиновение духу божию».

По словах Ковалінського, Сковорода «по прошествии двадцати четырех лет пересказывал сие другу своєму[1]) с особенным чувствованием»[2]).

Сковорода иноді описував своєрідно так чи инак свій екстаз, що, мабудь, і дало привід так уперто, по першому вражінню від читання таких місць, залічувати його до мистіків. Так, у «Брані Архистратига Михайла» він малює таку картинку: На радузі, у небі, сидять арханголи—Михайло, Гаврило, Рафаїл, Уриїл та Варахиїл.

Внизу вони побачили якогось подорожнього, що з торбинкою за плечима, кудись мандрував собі. Михайло зразу ж звернув увагу архангелів на цього подорожнього чоловіка: «Призрите на грядущего перед вами странника сего на земле. Он шествует со жезлом веселыми ногами и местами и спокойно воспевает: «пришлец аз есьм і на земле; не сокрый от мене заповедей своих». Воспевая, обращает очи то на десно, то налево, то на весь горизонт, почивает то на холме, то при источнике, то на траве зеленей, вкушает пищу безпритворную, но сам ей, как искусный певец простой песне, вкус придает. Он спит сладостно и теми же божьими видениями во сне и вне сна наслаждается. Восстает за утра свеж и исполнен надежды, воспевая Исаакиевскую песнь: «взалчут юнейшия». День его век ему, и есть, яко тысяча лет и на тысячу лет нечестивых не продаст его. Он по миру паче всех нищий, но по богу всех богатее. И что лучше, как «веселие сердца, живот человеку».

---

[1]) т. є. Ковалінському.
[2]) Ковалінський, lib. cit.

Достал он сей мир (душевный В. Б.), не яко же мир (всесвіт. В. Б.) доставать обыче. Он возлюбил путь и славу божию, сей есть истинный мир и живот вечный. а весть его—есть благовестие. «Да слышит земля глаголы уст моих». Сей странник бродит ногами по земле, сердце же его с нами обращается на небесах и наслаждается... У безумных и заблудших почитаются погибшими «они же суть в мире». Но слышите ли, что сей пешеход поет? «Как не слышать!» воскликнули архангелы: он руками машет и поет песнь сию: «На пути свидений твоих насладихся»... Он един нам есть милейший позор (зрелище) паче всех. Мы же его познали: сей есть друг наш Даниил Вар-Савва. И все возсмеялися [1]). «Сковорода був до того ще й певний, що він одержав од архангелів вінець нетлінний. Ориґинально ще, через що Сковорода взиває себе в наведеному оповіданні «Даниил Вар-Савва». Вар-Савою або по єврейському «сином миру (душевного В. Б.) він звав себе сам, а Данилом він став себе звати з тих пір, коли його учень, Ковалінський, стрівши в Швейцарії вченого Данила Мейнгардта, до Сковороди обличчам дуже поддібного, оповів про це Сковороді. Сковорода, довідавшися про снування свого двійника, й став взивати себе «Данилом Вар-Савою», навіть і підписувався паралельно—«Григорій Сковорода—Даниил Мейнгардт».

Послідні роки свого життя Сковорода мандрує по манастирях, знайомих поміщиках, одвідує ярмарки, де вчить простий нарід. Старість не змінила його життя. Одні рахували його за мудрого, другі за юродивого, чудака, треті хвалили, четверті гудили, але всі шукали його, всі були раді його розмові. Він все частіш та частіш уходив в степи, «пустиню». Тягли його, тії українські степи, та кого ж вони і не тягнуть, а надто таких натур як Сковорода?

«Соловейко меж лугами,
Жайворонок меж кустами»—

ось що вабило Сковороду в степи, де можна було на самоті складати трактати, збільшувати «Сад божественных

[1]) Брань арх. Михаила.

песен», або грати на флейті чи сопільці і пізнавати себе, бога, біблію.

Цю «пустиню» він кидав для людей. Людей треба було; тільки не любив, щоб дивилися на нього як на диво яке. не любив, коли на його дивилися як на якусь музейну річ.

В серпні 1794 р. Сковорода йде хворий, старий в Орловську губерню, в с. Хотетово, бо йому, бач, захотілося побачити Ковалінського, свого ученика й друга. Треба було поспішатися, бо це було останнє побачення.

З Хотетова той же «дух» спонукає Сковороду йти на Україну. Він одмовляється від грошей, що дає йому Ковалінський на дорогу. Пристає він до села Пан-Іванівки на Харьківщині, де живе його знайомий, поміщик Ковалевський.

Тут і вмер Сковорода.

Оповідають, що Сковорода був зовсім слабий у Ковалевського. Останній навіть вмовляв його запричаститься. Сковорода був певний, що «не евхаристія соединяет человека с богом, а познание себя». Але уявив «немощи человеческия», подумав, що це буде неприємно його ученикам, і наважився на «угодовство» й запричастився.

В останній день свого життя Сковорода, запевняють, був дуже веселий, говіркий. Його слухало багато людей, певне, знайомих Ковалевського... Раптом Сковорода зник. Це бувало частенько і до цього звикли. Але ввечері Сковорода знайшовся: він був на току коло пасіки (любиме місце Сковороди) й копав собі могілу. Вмовили його, щоб він пішов та ліг. Сковорода згодився, але тільки під тією умовою, щоб його було поховано неодмінно тут.

Коли таке слово йому було дане, він пішов до своєї кімнати. Там і знайшли його мертвим. Перед смертю він надів чисту білизну, підклав під голову торбинку с библією і перестав жити таким чином оригинальний мандрований философ, «старчик», поет, «мандрівна академія», гнаний вчитель, популярніша людина свого часу, мудрець від біблії— Григорій Савич Сковорода.

Його поховано там, де він сам забажав; на могильному камені вирізана та епитафія, що він її також склав:

«Мир ловил меня,
но не поймал!»

Довго твори покійного философа були під спудом «за мысли противные св. писанию», довго про нього мовчали... Про Сковороду, як философа стало можна говорити з р. 1894, коли ак. Д. І. Багалій розшукав твори Сковороди і на сторічний юбилей зі дня смерти философа вони були видані. Це—історична заслуга ак. Багалія.

Року 1922 в Лохвиці на двохсотлітній юбилей зі дня народження Сковороди поставлено пам'ятника.

II.

Философська система Сковороди є така:

Всесвіт-вічний, немає ні початку, а ні кінця. Складається він з трьох світів, або ж мирів. Перший світ—це макрокосмос, великий світ, там де ми живемо, «мир обытельный», як любив говорити философ. Сюди він залічував і другі планети. Другий світ—це людина, що відбива в собі всі явища макрокосмоса. Людина, микрокосмос, «маленький мырок», у Сковороди стоїть в центрі всеї системи. Людина—то наче фокус. Од людини йшла вся наука Григорія Савича. «Что бы оно ни было,—дело ли, действие ли, или слово—все то пустая пустошь, если оно не получило события своего в самом человеке», говорить він в трактаті «Асхань». Третій світ є світ символів, образів, що його треба пізнати людині—то библія.

Через всесвіт проходять два почала, хоча перевагу велику має одне. Ці почала є дух і матерія, при чому дух і є «начало неначинаемое, и сие есть истинное начало»; це є субстанція, атрибутом якої є матерія, «начало начинаемое, и то не начало.»

Але в природі є ще одна велика сила, вічне зачало; це є творча сила—натура або бог.

Два почала в світі—дух і матерію Сковорода часто узивав головою й хвостом, зерном і лушпайкою, яблуком та листком при ньому.

Початком існуючого є бог, творча сила, безконешне почало й безпочальний кінець. Існування бога для Сково-

роди очевидне: не бачить цього—то є сліпота, не чути бога—глухота, а не говорити про нього—німота. Все є повне богом: «вся дрянь дышет богом и вечностью, кричит о его существовании».

Людина здавна знала бога, то як Зевса, Юпитера, то як Господа Бога, Іегову. Ріжні імення у бога були тому, що була ріжна уява про нього, а це залежало від псіхики того чи иншого народу, від умов його життя. Найкраще б годилося називати бога Розумом, Істиною, Натурою. Він вільний від матерії, в музиці він є справжньою музикою, в траві—травою, в дереві—істинним деревом.

Для того, щоб пізнати Бога, не треба вимагати чуда, не треба дуже цікавитися деталями. Чуда вимагає той, хто не вірить богові. «Верен господину не тот, кто старается узнать его тайны, а тот, кто без всяких рассуждений ему повинуется».

Бог і людина звязані між собою особливо. Бог, якого Сковорода иноді уявляв собі ще й механіком, що слідкує за великою машиною, з машин складеної—за всесвітом—явив і явля знак особливого промислу свого що до людини.

Який бог не є путній механик, проте машина та частенько десь псується. Але це вже винуваті самі люде. І через те світ, в якому ми живемо, нехороший: це є, по виразу Сковороди «море потопляющихся», країна, де лютує мор, тюрьма, базарь блудниць, вогнище, що роспалює пристрасти й жадобу, танок божевільних. Так суворо дивився на світ Сковорода, і, певне, тут багацько було від чернецької философії, що слухав він в академії.

Не менш песімистично дивиться він і на людське життя, попсоване самими людьми: це життя, на його думку ніщо инше, як «сон турка, оп'яненного опием».

А проте, в цьому недоладньому світі люде рівні. Рівність людську Скоровода являв собі як сістему повного водою ріжного розміру посуду, поставленого один у другий. Оце й є «нерівна рівність» Сковороди.

Завдяки тому, що люде знаходяться під особливим піклуванням божим, бог дарував людині премудрість. Що таке є ця премудрість—Сковорода певно не визначив. Ча-

стіше всього він казав, що це є «нечтось», що надає гармонії всьому. Вона подібна до сіметрії в фиґурі; премудрість породила розум у людині.

Людина родиться у світ без премудрости, але для неї; мета життя—єднання з премудрістю. Саме премудрість надає кріпости людській громаді, вона перетворює людину в справжню, істинну людську істоту.

Премудрість—це наче мале зернятко, з якого виросте велике дерево; схожа вона й на царя, що оселився у маленькій халупці. Її одна присутність може зробити речі божественними. Так і библія—зробилася божественим світом через премудрість.

Символ цеї премудрости—голуб з віткою маслиновою, лев та ягнятко, иноді якийсь обряд ховав її в собі—наприклад—обрізування. Цілі події заховували в собі премудрість—історія про Аврама, Ісака, Мусія, пророків.

Але найвищим представником премудрости з'явився Христос, син божий. Сковорода вірив, щн він народився від діви, хоча й рекомендував ніколи про це особливо не роздумувати [1]). Єднання з премудрістю—Христом і є мета людського життя.

Багацько уваги віддає философ Христові. Христос був для нього більше якоюсь частиною премудрости, ніж реальною людиною. «О часть моя всесладчайщая!» звертається Сковорода до нього в одному з своїх гимнів—імпровізацій: «ты един явил мне двое: сень и безвестную тайну. Ты еси тайна моя; вся же плоть сень и за кров твой. Всяка плоть есть риза твоя, сено и пепел; ты же тело, зерно, фимиам, стакти и кассиа—пречистый, нетленный и вечный. Все тебе подобно и ты всему, но ничто же есть тобою и ты ничем же, кроме тебе».

Або так іще він кличе до Христа: «Єдин есть во веки непроницаем в самый центр сердца нашего и души нашея,

---

[1]) Каковым же способом Божия сия премудрость родилась от отца без матери и от девы без отца, как-то она воскресла и опять к своему отцу вознеслась и прочая, пожалуй, не любопытствуй. Имеются и в сей, как и в протчих науках, праздные тонкости. (Начальная дверь к христианскому добронравию).

и минув все бренные и потопные мысли со всей крайностью внешности плоти нашея, оставив всю бурю и мрак под ногами его, восходим чрез помянутые лествицы высокие— к животу и главе нашей, к истинному человеку, в нерукотворенную скинию и к его нетленной и пречистой плоти, которыя наша земная храмина слабой тенью и подобием есть. Сей-то есть истинный человек, предвечному своему отцу существом и силою равен, єдин во всех нас и во всяком целый. Сего то человека, если кто уразумел, тот и возлюбил, и сам взаимно любимым соделался и едино с ним есть... Познавший нетленного не умирает, и смерть над ним не обладает, но со своим господином вечно царствует«. В останньому текстї Сковорода певніше говорить про Христа-реальну людину, але часто він договорюється, що це є і сила премудрости, сила божа, що скрізь розлита. До речі, в останніх словах Сковороди є думка й про смерть. Философ казав не боятися смерти. Тільки дурний плаче, боючися смерти, наче та дитина, що розбила шкаралупу оріха й плаче доти, поки не покуштує самого оріха.

Але далі про Христа—премудрість. Нічого Христа шукати по Єрусалимах, даремне хреститися в нього в Ордані. Він в кожній людині; тільки там його й можна відшукати; хто сліпый дома, той сліпий і в гостях; хто не знайшов Христа в собі, той не знайде його нігде. Не варто роздумуватися, як то Христос мертвих воскрешав, бо такій душі, що прудка до чуда, не поможе й те, щоб вона сама чудо творила.

Всі людські моральні норми суть слідство премудрости, «план ея», як каже Сковорода. Бог виявив себе у всіх трьох світах. Але людині завважає пізнати бога плоть. Тому бог дав людині в допомогу—віру, або ж, як каже Сковорода— «подзорную трубу» і надію, яка кріпить віру, вдержує людину при істині, як якор держить корабля на місці. Віра всім доступна, часто Сковорода взиває її ще страхом божим. бо крім цеї божої віри, божого страху є віра пекельна, страх пекельний. Коли страх божий чи віра веселить серце людське, живить його,—пекельна віра мордує й губить людину. І ця віра визнає бога й божу премудрість, але

своїми вчинками цурається єднання з богом. Сковорода надавав вірі великого значіння тільки в ранішньому періоді своєї діяльности. Далі розум заступив віру.

Єдність з богом виявляє людина ще й обрядами чи церемоніями. Цей спосіб дозволяється, аби тільки був сполучений обряд з вірою, бо без неї обряд все рівно, що лушпайка без зернятка, що листочок без яблука. Сам по собі обряд нічого не варт, а без віри—він є зло, шкода для людини. Людині, що досягла премудрости, не потрібно жадних обрядів. Тому не треба звертати уваги на ріжницю обрядів, служби й т. и. Форма обряду залежить від псіхики; у ріжних народів обряди ріжні; вимагати одноманітного обряду—безглуздя.

Таке безглуздя й витворило інквизіцію, гонитву за віру й т. и. Ролю обряда без віри Сковорода пояснює в образній форми так:

«Представьте себе прекраснейший благоуханный нагорный сад, непрестающей утехи исполненный. Коль желательно гостям войтить в него! Но продраться нельзя. Непроходимые чащи, непролазный терновник, струповатые места окружают рай сей. О дражайший раю! Сладчайшая истинно Господня! Когда продеремся до тебе? Не допущает нас *терновник церемониальный.* В нем то мы увязли. А ты *по ту сторону сии жестокие стены,* чуть чуть блистаешь, радосте наша!» (Асхань).

Оцей самий терновник і робить те, що «суевер скорбит, если кто на полдень, а не на восток молится. Иной скорбит, что погружают, другой бесится, что обливают крещаемого». «Иной клянет квас, другой—опресноки».

Зваживши таку заяву Сковороди про обряди, треба ждати негативного відношення його до попівства. Так воно й було. Хоч Сковорода й мав приятелів особистих серед них, адже ніколи не пропускав нагоди попрікнути духовенство, особливо чорне.

Не із заздрощів відносився так Сковорода до духовенства. Він сам міг би бути «князем церкви», його не раз запрошувано постригтися з цею метою у ченці, обіцяючи зробити з нього «столп церковный».—«Досить у бога вас,

стовпів необтесаних», уїдливо відповідав Сковорода: «а я умножать собою столпотворения не желаю. Ешьте жирно, одевайтесь мягко, пейте сладко и монашествуйте! А Сковорода полагает монашество в жизни нестяжательной, малодовольстве, воздержности, в лишении всего ненужного, дабы приобресть всенужнейшее, в отвержении всех прихотей, дабы сохранить себя самого в целости, в обуздании самолюбия, дабы удобнее выполнить заповедь любви к ближнему, в искании славы божией, а не человеческой». Так передає відповідь Сковороди на такі запрошення Ковалінський. А сам Сковороде часто-густо висловлювався більш уразливо. Ось які малюнки трапляються в його творах: «Пятерица человеков бредут в преобширных епанчах, на пять лактей по пути влекущихся. На головах капюшоны. В руках не жезлы, но дреколіє. На шее каждому по колоколу с веревкою. Сумами, иконами, книгами обвешаны. Едва—едва движутся, аки быки, парохиальный (приходской) колокол везучии... Горе им, горе! Мартышки истинныя святости. Они долго молятся в костелах. Непрестанно в псалтырь барабанят. Строят кирки и снабдевают. Бродят поклонниками по Иерусалимам. По лицу святы, по сердцу всех беззаконнее. Сребролюбивы, честолюбивы, сластолюбцы, ласкатели, сводники, немилосерды, непримирительны, радующиеся злом соседским, полагающие в прибылях благочестие, целующие каждый день заповеди Господни и за алтын оные продавающие; домашние звери и внутренние змии, лютейшие тигров, крокодилов и василисков. Сии нетопыри между десным и шуиим путем суть; ни мужеского, ни женского рода, обоим враги, хромы на обе ноги, ни теплы, ни студены, ни зверь, ни птица... Шуий путь их чуждается, аки имущих образ благочестия, десный же отвергает, яко силы его отвергшихся. В сумах их песок Иорданский с деньгами. Обвешенные же книги их суть типики, псалтыри, прологи и прочая. Вся их молитва в том, чтобы роптать на бога и просить тленностей»[1]). З малечку ці люди стали вивчати библії, за нею й посивіли, не зали-

[1]) Брань Архистратига Михаила.

шили ні одного словця без коментарія; ім'я Христово у них завжди на устах, хрести скрізь на одежі, а толку-ніякісінького: «Но что пользы жевать, не чувствуя вкуса? Загляделись на церемонии, засели на обильных пирах и прельстились ими. Сии несмысленныые хамы обнажили бога».

Не дивно після цього, що духовенство як раз довго затримувало публикацію творів Сковороди—«за мысли, противные священному писанию». І особливо Сковорода ненавидив чернецтво. Нема нічого шкодливішого для людини, як зробитися манахом. Манашество—це сама тонка, сама хитра мережа діявольська, це кубло пристрастів, що не мають виходу й мордують людину. І церкви теж не наравляться Сковороді, він визнає існування їхнє непотрібним. Адже все таки не можна думати, що з Сковороди б вийшов український Лютер. До певної міри—Сковорода анархист в галузі релігії. Його рямці дуже широкі; його віра—індівідульна, залежить від місяця, часу, людини. Він повстає проти одноманітности релігійної сістеми, не терпить сект, толків: «где есть собственность, там нет мудрости», говорив Сковорода, разуміючи під «собственностью» як раз сектанство. Ні, Сковорода не був, та й не міг бути реформатором! Всяка релігія, вчив він, істинна, аби вона прямувала до пізнання бога й премудрости його.

Вчення про людину займає значне місце в Сковородинській сістемі, хоча про природу людини Сковорода говорив менше, ніж про обов'язки людини. Питання про суть людини для Сковороди «праздная тонкость, душе вредящая».

Людина становить цілий світ, «мырок малый», микрокосмос. По своїй великій любови до людини, бог дарував Їй все необхідне, при чому все потрібне зробив легким, а все важке—непотрібним, навіть шкодливим для людської душі. «Тот ближає всех до неба, кому в жизни меньше треба». Що ж потрібне для людини? Саме потрібне й необхідне для людини є щастя, або «мир душевный». Шукай чого хочеш, тільки не губи того миру душевного, «необходимейшую необходимость». Щастя це, цей душевний мир—«непрестающее ведро, незаходящее солнце, тьму сердечныя бездны просвещающее». Воно є царство боже. Особлива божа

мудрість виявилася в тому, що бог не замкнув щастя в одній якійсь епосі, або в одному якомусь соціяльному стані. Що б було тоді, як би щастя було тільки для царів чи панів? Тоді би не могли зазнати того щастя; воно звісно було б тільки одному якомусь поколінню, одній якійсь соціяльній верстві. Отже мудрий бог зробив так, що дав щастя доступне для всіх, як дано сонце, повітря, воду. Не треба їхати за щастям кудись на Канарські острови, щоб досягнути його, не треба пролазити у пани, не треба мати скарбів—воно близьке всім, воно в кожній людині.

Воно складається в тім, щоб кожна людина пізнала себе—«Узнай себя»—головний пункт Сковородинської науки. До того часу, поки людина сама себе не пізнала, вона нічого не знає, вона ніщо є. Треба людині проаналізувати себе, дослідити свої думки, свою душу. «Ищи, стучи, перебирай, рой, выщупывай, испытывай, прислушивайся», радить Сковорода. В шуканні істини, в аналізі і є справжнє життя: «Жизнь живет тогда, когда мысль наша, любя истину, любит выследывать тропинки ея и, встретив око ея, торжествует и веселится незаходимым светом», говорить философ. Нема нічого солодше від тієї істини; шукання її—справжня насолода. Частенько Сковорода, як і Декарт, взиває людину думкою.

Про людину треба судити не по зовнішньому виду, а по нутру її, по «серцю». Як що «серце» людини є вовче, то й вона сама є вовк, хоч і має вигляд людський. Як що жінка має серце чоловіче, то вона—чоловік, хоч видом і жінка. «Афедрон», образно пояснює Сковорода: «может принять какое угодно лицо, но со всяким лицом он будет все же только афедроном». Як що хочеш бути царем, то виховай у себе серце царське; тоді ти є справжній царь. А як царь та не має царського серця—то він є опудало, а не царь.

На аналіз самого себе ні люде, ні людська наука не звернули потрібної уваги: виміряли материки, глибину морів, не залишили й неба, а про себе, про свою душу—забули й покинули. Бо дуже вже люди захопились видимим.

Самопізнання—це друге нарождення людини. Людина

тоді робиться щасливою. В практичному, життьовому відношенні самопізнання користне тім, що людина пізнає свої нахили й здатности, а тому й може вибрати собі правильний шлях в житті.

Вибіраючи собі якусь професію, як раз і треба йти від самопізнання. Бери те, до чого ти здатний з натури. Не хапайся за багацтво, пошану, вигоди. Це вже мудрість сатани, коли людина хапається за видимі блага. На багацтві як раз і засноване царство сатани. То біс вселяється в людину й штовхає її на шукання матеріяльних благ. І дуже важко знайти серце людське, яке б не було зайняте бісом: «Из тысячи сердец может одно такое, которое не занято несколькими эскадронами бесов», додає Сковорода.

Як що людина обрала собі професію не по своїй здатности чи нахилу, то хоча б пів світу їй належало— вона не може бути щасливою. «Подлинный кот лучше осла в львиной шкуре· Природный сапожник лучше несродного статского советника», пише Сковорода. Що й казати!

Отже це «несродноє занятиє» шкодить не тільки окремій людині, а всьому суспільству, всій країні, руйнує мир, спокій, науку, мистецво й т. и. Тому будь покірний своїй природі, за те берись, до чого здатний. Той, хто повстає на свою натуру—загине.

Загальний цей постулат, що «несродность» завважає людському щастю, Сковорода виклада ще в чотирьох тезах, що деталізують його (постулата). Щастю завважає ось що:

1. «Входить в несродную стать»,
2. «Нести должность, природе противну»,
3. «Обучаться, к чему не рожден».
4. «Дружить с теми, к кем не рожден».

Той, хто пізнає себе, пізнає й бога й премудрість. До самопізнання людина мусить ставитись радикально, не рахуючись з звичайними, ходячими думками. Людина мусить, по словах Сковороди, «принять слабительные пилюли против застарелых мнений».

Але горе тій людині. що відмовилася пізнати себе! Вона швидко робиться знаряддям сатани, що вселяється у

неї. Душа такої людини мучиться, терпить бурю через «безпутное желание видимостей», а це й є самий страшний гріх. І цей гріх, як та болячка, їсть душу; з'являються у людини заздрощі, вона не задоволена ні собою, ні другими. Сковорода пише, що душа такої людини подібна до бжоли, що сидить заперта у кімнаті, коли сонечко ясно світить і кличе її на пахучі квітки; всі люде для такої душі погані, всяке задоволення неможливе; родичі—не милі, друзі —зрадливі; ніч сумна, а день—досадний; літом хочеться зіми, а зімою літа. Наравиться минуле, а теперішнє—гидке; люде такі лають і себе, й натуру, й бога, геть усе чисто. Їм, наче хворому, усяка їжа відворотна, всяка послуга—противна; жити вони не можута вмерть, и не хочуть.

Коли людина йде по шляху самопізнання, то настига такий момент, що вона пізнає й Христа. По Сковороді це—момент; в цей момент, наче озарення Якова де Бёме, вся натура людини міниться. Людина робиться вільною, справжньою людиною; у неї з'являється «очи голубинные, крылья орлинные, проворство оленя, верность горлицы, благодарность аиста, незлобие агнца, быстрота сокола, бодрость журавля. Тело его адамант, смарагд, сапфир, яспистарсис, кристалл, анфракс... Он, как молнія и дух,—идеже хощет—дышет».

Так Сковорода описує момент єднання з Христом—премудрістю.

Через те, що багацько людей не можуть зазнати такого солодкого моменту через пагане, неправильне виховання, то Сковорода детально спиняється на тому, як треба виховати, аби досягти цього справжнього, всім потрібного й всім доступного щастя.

Щоб лекше прийти до щастя, краще всього людину виховувати з малечку, з дитинства в напрямку до цього. Справа такого виховання хоча й почестна, але дуже важка.

Найкращий вихователь то є природа, якій і треба наслідувати. «Учитель есть не учитель, а служитель природы».

Виховувати дітей мусять батьки. Найманого вчителя краще не держати—це зневажання великої батьківської повинности виховання. Найманого вчителя може держати

тільки той, хто виконує якісь громадські функції й через те не має часу.

Суть виховання складається в тому, щобы дитину 1) «благородить», 2) «сохранить птенцеви младое здравие, й 3) благовоспитать, «научить благодарности».

«Благородить» це значить дати дитині прирожденне розуміння добра. Як що цього не буде, то жадне виховання нічого не допоможе. Це вже буде не справжнє виховання, розвиток здатностів, закладених природою, а «обуздание». Легко вивчиться птахові літати; легко виховати дитину, в якій закладене почуття добра. Як же ж цього почуття немає, то виховання буде все рівно, що залізне кольце в свинячому носі. Поки кольце є—свиня землі не риє; нема кольця—пішла свиня рити землю.

Для «благорождения» Сковорода дає собливі провила для батьків.

Ці правила такі:

1. «Сей в перву или втору луну, сиречь квадру».
2. «Сей, изшед из пиров и бесед священных».
3. «Зрев мертвеца или страшный позор (зрелище)—не сей».
4. «Заченшей сверх не сей».
5. «Не в меру пьян не сей».
6. «Заченша да носит в мыслях и позорах святых, чужда страстных бурей, в тихом безстрастии, во зрениях святых».

Залишається добавити, що правила ці мають під собою деякий физіологичний грунт, особливо правило 5. У ту епоху повального всеросійського пьянства, коли жив Сковорода, це було варто нагадати хоч батькам.

Щож до «благовоспитания», то воно складається в тому, щоби розвинути оте зароджене почуття добра—навчити вдячности.

Вдячність—все рівно як кремінь, що держить в собі іскри—збірає в собі всі цноти. Навчити вдячности—це загальне завдання виховання. Зокрема потрібно ще виховати здатність обходитися найменшим, незалежність від страстів, внутрішню гармонію. Так виховані одиниці впливати-

муть гарно на все суспільство й єднатимуть свої вигоди з вигодами громадськими. Такі люде підуть певним шляхом до самопізнання.

Треба вселяти вихованцеві думку, що він є одиниця колєктиву, громади; треба, щоб він був свідомий, що одиниця без громади—сирота. Національний момент в вихованні по Сковороді зводиться до того, щоб вихованець освідомив себе яко представника певної нації, адже неодмінно треба виробляти в собі при тому «сердце гражданина всемирнаго».

Виховання не мусить бути багатим, а спасенним. Ні до чого знання чужоземних мов, коли дитина не знає вдячности.

Діти ж відносно батьків мусять пам'ятати: що батьки —то є портрет божий. Треба шанувати й любити батьків. Хто батьків не шанує, той не шанує й бога. Діти такі противні богу, як противні й ті батьки, що не виконали своїх обов'язків перед дітьми.

А вихователь мусить пам'ятати, що він—слуга натури, природы. Тому він мусить вести себе так, як поводить себе садівник коло дерева: поливає його, обрізує, слідкує за ростом, але й все. Дерево само родить, його нічого вчити, як родити. Щоб камінь з гори покотився, не треба його вчити; досить його штовхнути. Звичайно, що вчитель мусить бути такий, що вже пізнав себе.

Вихователь мусить полекшити шукання свого вихованця, що до вибору професії. Треба спостерігати дитину, бо ще за дитинства вона виявляє свої нахили. Хай не турбується вихователь, щоб вихованець дістав хорошу посаду, чи яку вигоду, славу, гроші—всяка посада вигідна й славна, коли займається вона по нахилу.

Необхідно привчити дитину користуватися чужим досвідом, «чужой бедой». Кожне з'явище природи, кожна зустріч мусить бути з цього боку використані вчителем. Стрів ти з учнем своїм паралітика—от і роскажи йому, від чого то буває параліж, чого треба оберегатися для того, щоб його не нажить, й т. д.

Коли вихователь перейде до наук, то треба вселити учневі призирство до верхоглядства. Сам Сковорода був

певний того, що верхоглядство зпричинилося багатьом нещастям. Треба також, щоб учень не мав звички скоро про все судити. Треба, щоб ученик знав, як легко загубити душевне щастя. Це дуже бентежило философа. «О юноши!» говорить він: «когда помышляю о вас, в мир устремляющихся, нельзя, чтоб не пала мне на ум притча о волке, которого ягнята признали за свою мать. Если бы ваше око, дети, прозирало так, как мое, то и в ваших глазах показались бы слезы».

Але таким, правильним, чином вихований, в 30 років (вік Христа) буде готовий вступити на шлях самопізнання, пройде його і в 50 років з'єднається з богом, досягне истиного блаженства.

Самопізнання має ще одне велике значіння: воно дає можливість пізнати ще й третій світ, третій елемент всесвіту—библію. Библія завжди була незвичайною книгою для Сковороди. Він узивав її то своєю голубицею, то коханкою, з якою він живе й вмре. З неї й почало философської системи Сковороди. Сковорода дуже добре знав її, цітував її вільно, складаючи частенько цілі симфонії з библійних текстів. Біографи Сковороди свідчать, ніби то він ніколи не розлучався з библією, ніби то і вмер з нею. В його свідомости це була якась надзвичайна величина, пізнати яку всякому було потрібно. І яких тільки імен, яких назвищ не видумав Сковорода, щоб достойно звеличати свою коханку, з чім він її тільки не порівнював!

Библія—є світ символів, що відкриваються тільки обраним. Вона—наче море: там, де вода стоїть тихо—ховається безодня; вона—як річка. що в'ється по красивих луках, в яких сховані дракони, що гублять людей. Це—бідна удова, що тужить за чоловіком помершим, це—аптека для душі, де багацько—багацько ліків проти ріжних хвороб, але для багатьох—це міцно замкнутий будинок. Библія—стріла, що летить прямо до бога; подібна вона ще й до мудрої й хазяйноватої людини, що своєчасно запаслася насінням для посіву. Це вона—той сіяч, про якого сказано: «Изыде сеять»; це гостиниця, що збудована милосердною людиною у пустині, але в неї «все внидут, но не все будут».

Це мережа, що витягла з води багацько коштовного самоцвітного каміння, сурми, що гудуть на ввесь світ—узнай себе; це місто, де заховалися любов і дружба; картина усього світу; лихтарь, маяк всесвіту; кимвал, що співа славу богу; сонце; халупка, де знайдено великого клада; виноградник сафаофа; вино боже; сфинкс, що мучить тих, хто себе не пізнав; цнотлива діва; країна любови; Єрусалим горній; щаслива республика, де нема ні хвороб, ні старости, де все спільне, картина, де «как солнечный луч поверх вод, а воды сверх голубого озера играют, и как пестрые цветы, высыпанные по шелковому полю в хитротканных камках, являет своє прекрасное око истина»; библія—вексель на щире золото, вона—премудра з премудрим, дура з дураком, вона поема, врешті—вона—сам бог!

Одже як і кожний з світів, хоч і божественний світ, библія всеж таки не вільна від плотського, тлінного почала. Для того, що сюди вліз ворог божий і премудрости-сатана, що насмітив в библії своєю брехнею, якою й губить кожного, хто ще себе не пізнав, а хоче пізнати библію.

Той же, що сам себе вже пізнав, мусить добре пам'ятати, що библія—це світ символів і розуміти її дослівно неможна, Кожне слово библійне має заховане значіння, яке й буде зрозуміле тим, хто себе пізнав. Так робив і Сковорода. Вірний своїй думці, що «всякое слово в ней (библії) дышет таинственным гаданий мраком», він і тлумачить библейські символи. А люде, що розуміють библію так, як тлумачать її попи, не знаходять шлях до щастя, а навпаки: «многих поколебала грязь Лотового п'янства», любовні історії Давида, то що.

Про библію, як книгу, Сковорода вчив, що написана вона Мойсеєм. Поетична форма цього твору, фигурально-символістичний стиль цеї книги й дали привід людям неглибоким думати, що там оповідається про сотворення нашої планети, що землі коло 7000 років. А це зовсім не так, бо «materia aeterna». Библія оповідає про друге; коли там говориться про те, що бог сказав: хай буде світ, то це треба розуміти, що бог зробив світ символом себе, своєю ознакою. «Сей есть природный штиль библии: историальною

или моральною лицемерностью так сплесть фигуры или символы, что иное на лице, а иное в сердце». Приступаючи до библії, треба пам'ятати, що се—справжня поема, «и нимало недивно, что Моисея зовут обманщиком[1])... Благородный и забавный есть обман и подлог, где находим под лжею истину, мудрость под буйством, а во плоти—Бога».

Сковорода глузує з звичайного розуміння библейського оповідання про сотворення світу. Сковорода підкресклює це, бо гадає, що тільки дитячий розум може думати, що цього миру колизь не було, або не буде. Це тільки в десятому віці були такі розуми, що готувалися до пришествія Христового.

Особливо ж дратував Сковороду финал поеми про сотворення: «почи от дел своих«. Мало того, що написано всі ляких дурниць—світ зробився у перший день, а сонце тільки на четвертий з'явилося, так от іще: «Будто истомлен, ничего создать не мог уж больше. А если бы не сие помешало было, непременно у нас ныне показалися бы безхвостые львы, крылатые черепахи и кобылы, хвостатые зайцы, единорожны волы, сладкогласны крастели, пухо-собольи ежаки, четыре-окие и четыре-ушие судьи, ябедники правдолюбные и клеветники, премудрые (сказать по теутонску) шпицбубы, по малороссийску—умные дураки, и протчая чудовища и уроды, а за ними бы во след, как Елиссейское железо, вынырнуло (сказать по римску) Mobile perpetuum, и филозовский, все блато еврепейское преобразующий в злато, камень»... Або скаже: «Насади Господь Бог сад в Едеме»... А Едем—то значить сад; сад у саду насадив? А далі ще й не те буде: роскаже, «что люди преобразуются в соляные столпы, возносятся к планетам, ездят колясками по морском дне и по воздухе, сонце, будто карета останавливается, и назад подается, железо плавает, реки возвращаются, от гласа трубного разваливаются городские стены, горы, как бараны скачут, дубравы и поля радуются, волки с овцами дружат, волы со львами пасутся, играют мальчики с аспи-

[1]) Виходючи з цих слів можна припускати, що Сковороді була відома книжка «про трьох обманщиків» (1589).

дами, востают мертвые кости, падають из яблонь небесные светила, а из облаков крупяная каша с перепелками, из воды делается вино, а немые, напившися беседуют, и прекрасно поют и протч. и протч!»

От всякі блазні читають та ймуть такій нісенитниці віри, в ім'я таких дурниць морять себе голодом, калічать, скоплять, палять на кострах, гублять душу й тіло, думаючи, що такими засобами вони запобігнуть царства божого. І коли такій людині кажуть, що все це—брехня, то вона репетує, наче несамовита: «Нет же, так! Летали Ильины кони, железо при Елисее плавало! Воды разделялись, Иордан тек назад, солнце зацепилась за Иисуса Навина, при Адаме змеи умели говорить, и свету скоро конец»! І всіх, хто з такою нісенитницею не згодний, об'являє той дурень єретиками, а коли він іще, крий боже має якусь силу чи владу, то бува й гірше: роблять на «єретика» гонитву, упоряджають костри на славу божу й т. и.

Ні, вже краще зовсім не читати библії, ніж читати її отак—без очей, слухати без вух, вірити таким дурницям! Як може натура повстати сама проти себе, сама проти своїх законів? Як би хоч раз залізо плавало, то так би й залишилося на віки. «Только тот, кто в горячке или угорел, может сказать, железо плавает»! Що це за дивна така богословія, що говорить не про бога, а про залізо та коні? Надійдуть колись часи, коли у бурхливих хвилях брехні випливе «высочайшая и сладчайшая истина». Вже тоді мудрий не заплющить своїх очей, а скаже: «Воистину, всплыло железо»!

Через те, що правильно зрозуміти библію важко, Сковорода й рекомендує обрати собі в цьому ділі патрона—наставники, проводиря. Наставники—це ті мудрі люде, що постигли мудрость божу. До них залічує Сковорода Василя Великого, Івана Златоустого, Григорія Назіанзина, Амвросія Миланського, Іеронима, Августина Блаженного, Григория Великого, то що, Хто хоче зрозуміти библію, той не може бути до неї рівнодушний, або лукавий. Ті, що задають питання богові—чи живий буде горобець у моїх руках—ті не війдуть у царство. Таким бог відповідає: живий, як що не задавиш».

Між наставником та наставляємим повинна бути «симпафия», або «сострастие».

Читати библію треба в міру, добре роздумуючи над кожним словом. «Когда в божих книгах читаешь: п'янство, кровосмешение, амуры и подобное—не мешкай на содомских сих улицах, но проходь, не задумываясь на них».

Як щож трапиться таке, що чогось ніяк не зрозумієш, то вкупі з Варухом закричи: «коль велик дом божий! Велик и не имать конца!» Це вже наближається до віри Тертуліянової.

Правда, Сковорода иноді старався найти символ там, де його можна б і не шукати—як наприклад у шариках—оздобі ставника в скинії. Сковорода иноді й сам признавався, що «загустил речь библейскими фигурами».

Не втекли від розгляду Сковороди й числа, що згадуються в библії. Спостеріг він властивости библейської ціфри 10,7, стараючись знайти й там бога.

Така сама по собі философська наука Сковороди—де философія зрослася з богословією в ориґинальну, тільки Сковороді властиву, мудрість, ради ширення якої ця людина все життя ходила між людьми, не збочуючи з дороги, прямо йдучи за свою ідею. Така гармонія життя й науки, слова і діла, яка була у Сковороди—рідке з'явище. Нехтуючи особистими користями, він все життя прослужив своїй ідеї в той час, коли навколо розвинутий був такий кар'єризм, таке прагнення «фортуны» та чинів, панувала така спокуса. Але ця тверда, наче скеля, людина, самітно йшла і хоч самітна—як що не рахувати вчеників, що з'єднували його науку з титлом «превосходительство»—але переможцем перейшла все життя.

III.

Сам Григорій Савич в своїй знаменитій сатиричній пісні «Всякому городу свой нрав и права» до певної міри дав вірний малюнок сучасної йому эпохи.

Україна тоді являла собою країну, яку атакував російський капитал, що шлях його випав через неї. Не так давно—за часів Петра 1-го тут був театр військових подій

імперіялістичного гатунку. Петро й почав процес асіміляції України до рядової великоросійської провинції; його дочка, «любительница музыки и Малороссии», певне, з любови, до останньої, провадила це далі, не цураючися иноді й декоративних засобів, як «відновлення» гетьманату, а Катерина II, що пишалася своїм наслідуванням Петрові, закінчила цей процес, зробивши з України кілька російських «губерній».

На ці часи й припала діяльність Сковороди. Українські міста, такі активні та ініціятивні підчас козацького руху, занепадають тепер як у економичному, так і політичному відношеннях. Їх обмежено в самоврядуванні, обтяжено постоями, зборами провіянту, та иншими засобами, серед яких конкуренція великоросійських міст грала не останню ролю. Козацтво, якому добре далися в знаки і канальські роботи і лінії,—як стан, як реальна сила, оджило свій час. Козацькі верхи ухопилися, за інстітут «малороссийского благородного дворянства», заведений Катериною ж таки. Кождий «товариш знатний», представник козацької старшини,—публика, завжди ласа до «грунтов» та «фортуни всяческой», кинулись доводити свої права на дворянство, яке для тієї ж «фортуни» було справжнім кладом. Кожде прагнуло довести свої «за державу российскую страдания премногие и терпение немалое», бо був звичай винагорожувати за те й друге десятинкими та душами, якими можна було не без користи ті десятинки обробляти. Текелій добре таки попорався на Січі і тому козацтву його верхам, виходила друга лінія. Треба було братися за хазяйствечко.

Рядове козацтво повернуте було то в гусарські полки, то в військово обов'язаних мешканців. Люд посполитий, що, прагнучи скинути «ярмо лядське», так енергійно раніше приставав до всякого руху, мусів терпіти неволю від «свого» пана, нового дворянина, що швидко роль пана засвоїв та мирно експлоатував «от благости божией врученных подданных».

Українська плодюча територія цікавила й цілу зграю «Єкатерининских Орлов», «Орли», пробиваючи дорогу російському капиталу, устилали поля своїх «викторій» сотня-

ми тисяч трупів селян і потребували заохочення. Їх заохочувано завидними бенефіціями, що теж були у душах та десятинах.

До того це булі золоті часи «гвардійської правоспособности». Цю якість також винагорожувано не скупо.

Зростає число великих власників, зростає аграрний капитал. Розвивається й грошове господарство. Поруч з цим, звичайно, йде процес пауперизації, обезземелювання рядового козацтва на рахунок якого й жиріє благородний дворянин.

Благородний дворянин вподобав такий стан річей; місто мовчало; низи не намагалися протестувати активно; протест виявлявся здебільшого в накивуванні п'ятами на Новоросію, де ще було вільніше від наступу капіталу.

Паралєльно з процесом економичної асіміляції йде процес культурної асіміляції. Заводиться контроль за друком книжок, за церквою, школою. Пильнують «чтобы нигде никаких отличий не было». Й це було зроблено.

Зникають декоративні остатки автономії, зникло козацтво, зрусификовано вищі верстви, низи поневолено, покріпачено; всякому шматочку землі знаходиться хазяін, що до землі залучив у власність і душі. За культурним життям було стежило своє око.

Таким чином соціяльно—економичний стан сучасної Сковороді України зводився до: 1) занепаду міста, 2) зростання аграрного капиталу, 3) розвитку грошового господарства, 4) формування «благородного дворянства», 5) скасування козацтва, 6) пауперизації рядового казацтва, 7) закріпачення посполитих.

Таке оточенння було навколо Сковороди. Роздивившися його систему, зробивши з неї висновки, ми й зможемо знайти звязок між системою Сковороди та економично-соціяльною дійсністю того часу.

Философія у Сковороди зливалася з богословією. Философська система Сковороди була ідеалістична. Цих двох уваг досить, щоб зрозуміти, що Сковорода, яко философ відноситься до plusquamperfectum'у[1]). Де-які думки його мо-

[1]) Давноминулий час.

жуть бути віднесені до древньої философії, до Сократа, Платона, Епикура, чого не таїв й сам Сковорода.

Сучасники навіть взивали Сковороду ціником Це вже просто непорозуміння, бо в ціники Григорий Савич попав виключно за свій modus vivendi [1]), а останній як раз і не тхнув ціниками. Це була просто Київська Академія.

Академія, безумовно, вплинула на Сковороду. Мова, форма його творів, мандрівний спосіб життя—це звязано з академією. В академії Сковорода почув про Сократа, Платона, Епикура, там же він познайомився з біблією.

Де які думки, висловловлені Сковородою, можемо знайти й у философів пізніших часів. Агриппа з Нетесгейму (1486—1535) вчив, як і Сковорода. що бог одкрив себе в людині, природі й библії; так само він мішав, як і наш философ, богословію з философією. Вчення про микрокосмос знаходимо у Парацельса (1493—1541), тільки останній ставив микрокосмос не на перший план, як Сковорода.

Франк (1500—1543) вчив про истинність всіх релігій, що обряд без віри нічого не варт, що біблія—символ, якого треба зрозуміти.

Про правдивість всіх вір вчив і Гемнистій Плефон, Муціан Руфус та инші. За кордоном Сковорода міг познайомитися і з ціми философами, а не тільки з Вольфом, таким тоді популярним.

Кваліфіковано Сковороду яко мистика, раціоналіста, философа без системи, гедониста etc... Про мистику та безсістемність нема чого говорити. Творчий екстаз Сковороди та форма його творів, таких як «Брань Архистратига Михаила» дали привід неуважному читачеві й визнати неістнуючий мистицизм Сковороди, а мова його та форма творів, а до того знову—не глибоке знайомство—створило Сковороду философом без системи. Всі ці опреділення, що виходять з намаганнів оцінити Сковороду без тісного звязку його системи з сучасною економикою, громадою—неправильні. Більше можна говорити про раціоналізм Сковороди. Він таки й був раціоналістом, хоча й своєрідним. С початку

[1]) Спосіб життя.

він визнавав віру як допомічний елємент до разуму; потім ця думка одійшла на задній план.

В онтологичному відношенні Сковорода був ідеалістом —моністом. Дуалізм, не раз приписуваний Сковороді, походить від неуважного читання тих його трактатів, де він про це говорить. Досить вчитатися навіть в ті гимни, де Сковорода дякує, що йому одкрито «двое», щоб зрозуміти, що субстанція одна,—дух, а матерія є атрибутом цієї субстанції.

Космологичне вчення Сковороди складається з негування библейських байок. Все існуюче є результат вічної волі до буття, закладеної в початі. *Гносеологія* Сковороди виходила з його вчення про людину. Людина є основою всякому пізнанню. Начало всякого пізнання—самопізнання людини. Таким чином бачимо, що пізнання Сковорода виводив від реального факту—людини. *Теологія* Сковороди, змішана з философією, визнавала існування бога, яко сили, розлитої в природі. Далі Сковорода замінив бога природою. *Релігія* Сковороди була відкиненням обряду, чернецтва, попівства. Христа Сковорода визнавав яко божу премудрість, що невідомо яким способом народилося від діви. Вся релігійна система Сковороди була дуже подібна до духовного християнства. І не даром духобори так шанували Сковороду.

Соціологичної системи, як такої, Сковорода не склав. Він вчив про «нерівне равенство», бажав примирити класи философським способом—шляхом проймання философською етикою вищих верств. Особисті симпатії Сковороди були на боці тих пригнічених, звідки вийшов він сам.

Етична частина вчення Сковороди мала звязок з вченням про людину. Людина, як бачили, займає центральне місце в його системі. Від людини йде пізнання всесвіту. Всі з'явища всесвіту відбиваються в людині. Саме необхідне для людини—щастя. Щастя в самопізнанні, а звідси—в душевному мирі, що є результатом самопізнання. Хто пізнав сам себе, той і діяльність обере по здатностях, а це—важніше усього, бо за дорогу для людини справу солодко віддати здоровля й навіть життя. Необхідно погодити свої бажання й вчинки з інтересами громади, «сопрягти свою должность с общею».

Педагогична теорія Сковороди виходила з натуралістичної основи та з самодіяльности вихованця. Вчитель— то є тільки служитель природи. Він мусить «быть вездесущим в народе», він тільки, як садівник слідкує за деревом, дивиться за розвитком вихованця.

Таким чином, ми не бачимо у Сковороди ні містицизма, ні дуалізма, ні безсистемности. Це є монист, раціоналист, що в началі хоч і був під впливом віри, а потім превише всього поставив людський розум.

Беручи висновки з науки Сковороди, порівнюючи з економикою того часу, ми бачимо, що як философ—Сковорода є антитезою соціяльно-економичному ладу того часу. Не даром і в згаданій пісні Сковорода показує, що він далекий від кар'єризма Петра та торговельних операцій Федька-крамаря.

Зростанню капитала, не являючись ідеологом якогось класу, розвитку грошового господарства, усиленню експлоатаційних тенденций вищої верстви, Сковорода протиставляє вчення «кому в жизни менше треба, тот ближає всех до неба», вчення, що не грунта та гроші справжнє багацтво, а мудре серце, душевний мир, самопізнання—от чого треба прагнути. Кар'єризму, вислуговуванню, Сковорода відповідає вченням про вибір професії по здатности виключно; «сродний» чоботарь вище від «не сродного статского советника»· Роспусті, пияцтву, «венериным амурам» тих же упривилейованих кол, Сковорода виставляя вчення про «внутреннюю економию»; своєю власною особою, особистим життям, вегетарьянством, стриманістю, поміркованістю, він протестує проти таких з'явищ.

Дворянському специфичному вихованню «на чин», на вельможу, Сковорода відповідає своєю натуралістичною теорією виховання, що йде до того в радикальну супереку з педагогичною практикою тих часів. Особливо Сковорода повставав проти верхоглядства таких «образованих дворянчиків», «молоко-сосних мудрецов», що як тільки «зделается двух или трех языков попугаем, побывав в знатных компаниях и в главных городах, если вооружится арифметикою и геометрическими кубами, пролетев несколько десятков

любовных историй и гражданских, тогда—то уже всех древних веков речения великий сей дий пересуживает, и будто ювелир камушки, по своєму благовлению то одобряет, то обезценяет... И подлинно: возможно ли, чтоб сии терновники могли нечто разуметь о премудрости, о щастии, о душевном мире, когда им и не снилось, что земля есть планетою? Что около сатурна есть луна? А может быть и не одна? (Кольцо).

Яка чудова картинка й дворянського виховання, й продукту цього виховання—«петіметра»!

Давши критику життя й культурного стану дворянства того часу, давши антитезу класової практики, Сковорода, на місто тих справ, якими дворянство займається у відомій пісні, вже згаданій, рекомендує зайнятися вищим. Він гадав, що философия, яка вчить про «блаженное человеческое житие» може переробити лад, переробити громаду—і от до такої роботи він закликає це дворянство: «высоких фамилий люди не только в тяжбах, войнах, коммерциях, домостроительствах, художествах, но и в самом первом пункте, мречь в мыслях, до бога касающихся, должны находить истину, а противоборствовать суеверию».

Звичайно, що заклик був здебільшого даремний, бо для пана як раз і вигодно те суєвірря, він не міг підрубати тої гілки, на якій сидів і чім далі панство заявляє себе більше і у тяжбах, і у комерціях, а надто в вищій формі комерції—війнах.

Зробивши аналіз свіцьких високих кол, Сковорода не забув і другу привилейовану верству—князів та дуків церкви, чорних панів, що під фірмою святого духа вели теж не без свіжої копійчини діло.

Стяжательству та жадливости, сребролюбству та роспусті манахів та попів, Сковорода нагадав про нищету, бідність, хліб та воду. І не даром попи не пускали творів Сковороди «за мысли, противные св. писанию». Мислів, противних попам, було там чимало.

Фанатизму того ж духовенства та задурманюванню голов, Сковорода протиставив вчення про истинність всіх вір, про непотрібність обряду, церкви. На місто жадливого

бажання мати багато—Сковорода ставить шукання одного, на місто здобування добр та маетків, хапання чинів, Сковорода ставить самопізнання, на місто важкого вишукування високої протекції, Сковорода радить знайти легкий душевний мир, щастя. На місто безпросвітньої темряви, що обгорнула низи, Сковорода проповідує «знаніє», яке «не должно узить своего излияния на одних жрецов науки, которые жрут и пресыщаются, но должно переходить на весь народ, войти в народ и водвориться в сердце человеческом...» У відповідь на нашвидку складені панські генеалогії та гордування походженням, Сковорода засуджує «барскую умность»; вона для Сковороди «смешная, как и умность тех названных философов, что земля есть мертвая. Как мертвой матери рожать живых детей? И как из утробы черного народа вылонились белые господа?» Ми добре знаємо, як саме. «Мудрствуют; простой народ спит—пускай спит, и сном крепким, богатырским; но всякий сон есть пробудный, и кто спит, тот не мертвечина и не трупище околевшее. А когда выспится, так и проснется; когда намечтается, так очутится и забодрствует».

Сковороду звано мандрівною академією; краще б назвати його мандрівною антитезою тодішнього ладу.

Його философія в практичній своїй частині була тісно звязана з життям, з постереження над ним, вийшла. Сковороду, як философа, на половині дорозі до матеріялістичної философії спинила його доба. Виходючи з пізнання людини, цей ідеаліст захитав і бога, і релігію і библію.

Треба уважати на те, що библія, яко книга сильно займала розум Сковороди—він сам признається: «Простите, други мои, чрезмерной моей склонности к сей книге. Признаю горячую мою страсть. Правда, что из самых младенческих лет тайная сила и мание влечет меня к нравоучительным книгам, и я их паче всех люблю; они врачуют и веселят мое сердце, а библію начал читать около тридцати лет рождения моего, но сия прекраснейшая для меня книга над всеми другими полюбовницами верх одержала, утомив мою долговременную алчбу и жажду хлебом

и водою, сладчайшей паче меда и сота божией правды и истины, и чувствую особливую мою к ней природу. Убегаю и убежал за предводительством господа моего, всех житейских препятствий и плотских вожделений, дабы мог спокойно наслаждаться в пречистых об'ятиях краснейшей паче всех дщерей человеческих сей божией дщери... Чем было глубже и безлюднее уединение мое, тем счастливее мое сожительство с сею возлюбленною в женах». («Разговор о душевном мире»).

Але також необхідно мати на увазі чим стала ця «возлюбленная в женах», ця библія після критичного розгляду Сковороди.

Епоха, й оточення зробили Сковороду ідеалістом; через ціж умови умови він не міг зробитися вщерть революционером. У Сковороди ще пробивалися думки про те, що «народ должен обладателям своим служить и кормить», про те, що треба слухатися царя та бути йому вірним». Хоча Сковорода, як философ не був і народником» *Росія* тієї епохи не була ще таким оточенням, щоб з нього вийшов революціонер чистої води. Сковорода з оточення вискочити не міг.

Але його философія тягла руку за пригнічених. Його философія була зародком ідеологичного протесту проти пригнічення, експлоатації, проти сучасного йому ладу. Як одна з перших спроб ідеологичного протесту, не змогла философія Сковороди набрати витриманого революційного змісту та виразних класових ознак. І хай не кажуть, що Сковорода з'явився не в своєму місті і не в свій час. Отто й є характерним, що зародок ідеологичного протесту проти певного ладу майже разом з тим ладом повстає: така доля капіталістичної громади Протест Сковороди, на наш погляд може наївний, в свій час мав своє значіння й вагу. Не даром, як що цьому правда, Катерина, яка ніколи даром з філософами діла не мала, кликала Сковороду до двору—бажаючи піймати думку философа, який як раз і пишався тим, що світ його не вловив.

В цьому вага Сковороди. Освічений, розвинений, він не славив «Єкатерининського віку» та його орлів, не виправдував сучасного ладу.

Значіння Сковороди полягає в тій відданости ідеї, для якої він жив, яку проповідував, якої держався до смерти.

На фоні безпросвітньої темряви та торжества наступаючого капиталу, на тлі панування дворянства, загального поневолення трудящих, стоїть у далекому вже од нас 18 віці світла фигура мандрівного философа—раціоналиста, сміливого протестанта проти сучасности, «студента» Григорія Савича Сковороди, сина козака із Чорнух.

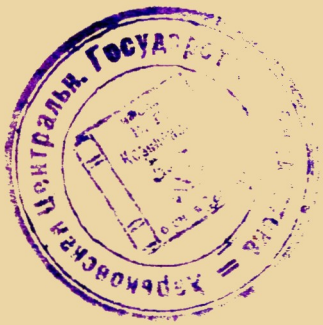

Repository

ОБКЛАДИНКА—РОБОТИ ХУДОЖНИКА

Михайла Стасенка.

3842